

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ТҮНГҮШІ ПРЕЗИДЕНТ ҚОРЫ
ФОНДІ ПЕРВОГО ПРЕЗИДЕНТА
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

АКЦИОНЕРНОЕ ОБЩЕСТВО
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЦЕНТР
НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ
ИНФОРМАЦИИ

“ЖАС ҒАЛЫМ - 2009”
атты III Халықаралық ғылыми-
практикалық конференциясының
ЕҢБЕКТЕРІ

ТРУДЫ
III Международной научно-практической
конференции молодых ученых
“ЖАС ҒАЛЫМ - 2009”

SCIENTIFIC PAPER
of the III International conference
of young scholars
“ZHAS GALYM - 2009”

ЖАС ҒАЛЫМ - 2009

ЖАС ҒАЛЫМ - 2009

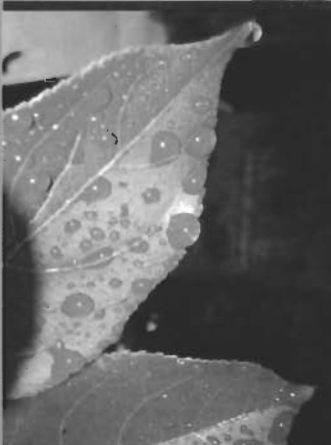
ЖАС ҒАЛЫМ - 2009

ЖАС ҒАЛЫМ - 2009

ЖАС ҒАЛЫМ - 2009

АР – НАМЫС ЖӘНЕ ҚАДІР – ҚАСИЕТ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ ӨЗГЕ ҚҰҚЫҚ САЛАЛАРЫНДАҒЫ ОРНЫ

Д.Б. Мәуленов

Қазақ гуманитарлы-заң университеті, Астана қ.

dumas80@rambler.ru.

Қайбір қоғамның болса да ең басты байлығы мен баға жетпес қазынасы адамның өзі. Ендеше оны барынша құрметтеу сол қоғамның өркениет көшіне қаншалықты ілескенін, мәдени даму деңгейін көрсетеді. Өткен дәуірлер тарихына көз жүгіртсек, адамды түрлі әлеуметтік топтарға, таптарға, ұлттарға, наным – сенімге, басқа да белгілеріне қарай жіктеу мен бөлу – олардың теңдігін, даралығын, кісілік қасиеттерін қадірлеуге, жеке тұлға ретінде мүдделерін толық ескеруге мүмкіндік бермеді. Өркениет өрісі кеніген сайын адамның сан түрлі өмірлік мүдделерін тану, ескеру, қанағаттандыру мәселелері күн тәртібіне қойыла бастады. Демократиялық, құқықтық мемлекет орнықтыру барысында адам мүдделері басты құқықтық – саяси құжаттарда, ең әуелі Ата заңда тиісінше орын алып келеді. Мұның өзі үлкен бетбұрыс, ілгерішіл қадам екені анық.

Еліміздің Ата заңында былай деп жазылған: «Адамның қадір – қасиетіне қол сұғылмайды» (17-бап). Бұл ереже қылмыстық және азаматтық заңнамада одан әрі нақтылана түседі. Егер кімде - кім біреудің ар – намысы мен қадір – қасиетіне нұқсан келтіретін мәлімет таратса және оның шындық екенін дәлелдей алмаса, ол қылмыстық, материалдық жауапкершілікке тартылады. Зардап шегуші мұндай мәліметтерді жалған деп есептесе, сот арқылы өзінің абырой – атағын қалпына келтіруге, сондай – ақ, келтірілген моральдік зиян үшін материалдық ынталандырылуға құқылы. Ешкім қинауға, зорлық – зомбылыққа, басқа да қатігездікке немесе адамның қадір – қасиетін кемсітетін жағдайлар мен жазаға ұшырамауы тиіс (17 – бап). Конституцияның бұл ережесі адамның қадір – қасиетін кемсітетін, денесіне жарақат салатын жөнсіз әрекеттер мен әдістерді қолдануға үзілді – кесілді тыйым салады. Кемсіту жеке адамды, ұлттық қадір - қасиетті қорлаудан және басқа әрекеттерден байқалады. Айыпталушыға, күдіктіге, куәгерге, экспертке қатысты полиция, прокуратура қызметкерлері жоғарыдағы келтірілген әдістерді қолданса, қылмыстық жауапкершілікке тартылады. Өміріне, жеке бостандығына, денсаулығына, кісілік қадір – қасиетіне қауіп төнсе, әрбір адам мемлекеттік органдардан, заңнан көмек күте алады.

Ар – намыс және қадір – қасиет институты сонымен бірге ҚР қылмыстық құқығында көрініс табады. Таратып айтар болсақ, ҚР Кодексінде ар – намыс пен қадір – қасиетке байланысты екі бап бап, ол 129 (қорлау) және 130 баптар (жала жабу).

Жала дегеніміз, біреудің ар – намысына тиюдің ең ауыр түрі, әлдекім туралы оның ар – намысын таптайтын жалған фактілерді тарату. Жала жабудың жәбірлеуден айырмашылығы сонда, жәбірлеу жәбірленушінің көзінше қадір – қасиетін кемсітетін сөздер айту мен әрекеттер жасау арқылы білінеді; ал жала жабу, керісінше, көбінесе өзі жоқ адамға бағытталады және адал азаматтың қадір – қасиетіне сәйкес келмейтін іс - әрекеттерді соған теліп, барынша ауыр сөздер, жалған фактілер арқылы көрініс табады.

Қорлау дегеніміз – жалпы адамзаттық қағидалары тұрғысынан алғанда жол беруі болмайтын, келеңсіз түрде айтылған сөз бен іс - әрекет [1, 96 бет]. Оның қоғамдық қауіптілігі сонда, ол адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін мансұқ етеді. Осыдан-ақ қорлаудың объектісі адамның ар-намысы мен қадір-қасиеті екені көрінеді. Қорлаудың объективті жағы басқа бір кісінің ар- намысы мен қадір-қасиетін жағымсыз түрде кемсідуден байқалады. Жағымсыз түрде кемсіту - жәбірленушіге адамдардың өзара қарым-қатынас ережелеріне, қалыптасқан мораль мен адамгершілік нормаларына қайшы келетін әрекеттер. Қорлау сөзбен, іспен, дене мүшелерімен жасалуы мүмкін. Мұндай

жағдайда қорлау әрқашан белгілі бір адамға қарсы бағытталады. Адамдардың үлкен тобына қарсы бағытталған әрекеттер нақтыланбаған, олар бұзакылық (әкімшілік не қылмыстық жазалануға тиісті) ретінде бағалануы керек. Құрылымы жағынан қорлаудың құрамы - формальды, өйткені, ол ар-намыс пен қадір-қасиетті жағымсыз түрде кеміту не кемсіту сәтінен бастап аяқталған қылмыс деп танылады. Субъективті жағынан алғанда қорлау тікелей немесе жанама ойластырылған кінә ретінде сипатталады. Кінәлі басқа кісінің ар-намысы мен қадір-қасиетіне немқұрайды қарайды немесе өз әрекетін жағымсыз түрде жүзеге асырып жәбірленушіні кемсітуді көздейді. Субъекті ортақ - 16 жасқа толған ақыл-есі түзу адам. Қорлаудың сараланған құрамы біреудің ар-намысы мен қадір-қасиетін жағымсыз түрде көпшілік алдында, жұртқа жарияланатын шығармаларда немесе бұқаралық ақпарат құралдарында кемсітуден көрінеді. Қорлаудың жала жабудан айырмасы сонда, жала жабу кезінде шындыққа сәйкес келмейтін мәліметтер таратылады, қорлау кезінде айтылған ақпарат шындыққа сай келуі мүмкін, бірақ, ол барынша жағымсыз түрде айтылады [2, 297-298 беттер].

Бүкіләлемдік интернет жүйесі арқылы жала жабу мен қорлау оқиғалары қазіргі кезде өршіп тұр. Мысалы «Экспресс - Қазақстан» газеті хабарлағандай, Оңтүстік Кореяның атакты киножұлдызы Чхве Чжин Силь осындай жала мен қорлықтың әсерінен өзін - өзі өлтіргені анықталған. Оқиғаны тексеру, зерттеу, достары мен туыстарының айтуы және актрисаның қалдырған қолжазбалары негізінде осындай қорытынды жасалған. Актрисаның ақшасын банкіге салу тәртібін енгізгені үшін Үкімет медалін алуын - өсімқорлық деп, актриса Ан Джи Хванға екі миллион доллар қарызын қайтару үшін қысым жасады деп, ең ақыры, күйеуінен ажырасқан және жалғыз басты ана болғаны үшін де интернет сайттарының қорлауы мен жала жабуына ұшыраған. Соған шыдамай өлгені белгілі болды. Бұл оқиға ел Үкіметінде, Ұлттық Ассамблеяның мәжілісінде қызу пікірталас туғызды. Билеуші партия интернет сайттарындағы барлық қорлау мен жала жабу жағдайлары жазалау жөнінде жеке заң ұсынды. Ал оппозициялық партиялар Үкіметті «Әскери жағдай жасау арқылы киберкеңістікті басқаруға» тырысуда деп айыптады. Оппозицияның пікірі бойынша, киберкеңістіктегі зорлық – зомбылық жала жабу және жария қорлау жөніндегі заң шеңберінде жазаланады. Алайда Үкімет қазіргіден қатал жеке Заң керек деп есептейді. Үкімет күніне 300 мыңнан аса тұтынушысы бар барлық Веб - порталдарға әрбір келушінің аты – жөні мен әлеуметтік сактандыру нөмірін сұрауды тапсырды. Елдің полициясы 2004 жылы интернеттегі жала жабу мен қорлаудың 3667 оқиғасын тіркесе, өткен жылы бұл цифр 10.028 – ге көбейіп кеткен [3, 4 бет].

Міне, бұл интернет жүйесі кең дамыған Оңтүстік Корея тәрізді бай елдің проблемасы. Біздің елде де интернет пайдаланушылар жыл сайын өсіп келеді. Яғни осы проблема біздің де алдымыздан шығатыны даусыз. Ендеше бұған дер кезінде назар аударып, құқықтық реттеу мәселесін қарастыруымыз керек. Бұрынғы Кеңес Одағынан тараған бірқатар елдерде ар – намыс және қадір – қасиетті қорғау жөніндегі талапты тек қана баспа және визуалды ақпарат құралдарына ғана беру тәжірибесі бар. Ал Интернетке қатысты заңдық негіз бізде де, Орталық Азия елдерінде де, Ресейде де шын мәнінде жоқ. Мәселе мынада, соттар Интернетті бұқаралық ақпарат құралы деп мойындамайды. Бір жағынан алғанда, Интернет БАҚ-тың белгілеріне сәйкес келмейді, айталық, таралымы жоқ, шығу мәліметтері көрсетілмейді, т.б. Екінші жағынан алғанда, ол ақпаратты көптеп таратады. Біздің пайымдауымызша, Интернетті БАҚ қатарына жатқызу не жатқызбау мәселесін Жоғарғы Сот өз қаулысымен шешіп беруі тиіс. Соған қарамастан көрші ел - Ресей заңгерлері виртуалды кеңістікте әдеттегі құқық нормаларын қолдана бастапты. Олар Интернет жүйесі жала жауып жатқанда сол қаралаушы ақпаратты сайттан алып, нотариалдық тұрғыда растап, іс қозғау қиын емес деп есептейді. Мұндайда нотариусқа айтар өтініштің мазмұны түсіндіріліп, тиісті электронды адрес көрсетіліп, арыз жазу керек. Нотариус өз кезегінде интернеттің сол аталған бетін тексереді, хаттама толтырады, содан кейін бетті басып шығарады және мөрмен бекітеді.

Біркатар Ресей судьялары нотариус қызметіне жүгінбестен Интернетпен тікелей жұмыс істеп те жатыр екен. 2004 жылдың 30 тамызында Петербург химия - фармацевтика Академиясының студенті В.Ефремов ректорға жала жапқаны және Академия жөнінде шындыққа сәйкес келмейтін ақпарат таратқаны үшін оқудан шығарылды. Оқудан шығарудың басты себебі - Интернет жүйесінде орналастырылған «Надежда умирает последней» мақаласы [4]. Мұндай жағдайлар біздің елде де орын алуы әбден мүмкін. Егер сайт Қазақстан аймағында тіркелмеген болса, азаматтардың ар - намысы мен қадір - қасиетін қорғау қиындай түседі. Егер қаралайтын мәлімет шетел сайттарына орналастырылса, мұрағаттық файлдар өзге елде сақталады. Бұл жағдайда анонимді жарияланған мәліметтердің авторларын табу күрделеніп кетеді. Шетелдердің заңы бойынша мұндай мәліметтер заңмен қорғалуы мүмкін. Сондықтан тиісті халықаралық шарттар жасасу арқылы ғана мұндай проблеманы шешу мүмкіндіктері қарастырылуы тиіс деп білеміз.

Теориялық тұрғыдан да, күнделікті тәжірибеде де заңды тұлғалар ар - намысы жала жабуға объект бола ала ма деген мәселе талас тудырып келеді. Жалпы жала жабылатын объекті ұғымын анықтап алу маңызды, өйткені көптеген даулы мәселелердің шешімі соған байланысты. Ақыл - есі дұрыс емес немесе жүйке ауруларына ұшыраған адамдарды (душевнобольные), өлген кісіні қаралауға бола ма? Ақыл - есі дұрыс емес немесе жүйке ауруларына ұшыраған адамдарды, өлген кісіні қылмыстық құқық тұрғысынан ар - намысын қорғау заңнамалық түрде шешілуі тиіс.

Ар - намыс пен қадір - қасиет конституциялық институты азаматтық құқықта да орын алған. Бұған көз жеткізу үшін оның тиісті баптарын келтіре кетуді жөн көрдік.

Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің 143 бабына сәйкес:

1. Азамат немесе заңды тұлға өзінің ар-намысына, қадір-қасиетіне немесе іскерлік беделіне кір келтіретін мағлұматтарды, егер ондай мағлұматтарды таратушы адам олардың шындыққа сай екендігін дәлелдей алмаса, сот арқылы теріске шығаруды талап етуге құқылы.

2. Егер азаматтың немесе заңды тұлғаның ар-намысына, қадір-қасиетіне немесе іскерлік беделіне кір келтіретін мағлұматтар бұқаралық ақпарат құралдары арқылы таратылған болса, олар сол бұқаралық ақпарат құралдарында тегін теріске шығарылуға тиіс.

Егер аталған мағлұматтар ұйымнан шыққан құжатта болса, бұл құжаттағы мағлұматтардың шындыққа сай келмейтіндігі туралы тиісті адамға міндетті түрде хабарлана отырып, мұндай құжат алмастырылуға немесе кері сұратып алынуға тиіс.

Өзге реттерде теріске шығару тәртібін сот белгілейді.

3. Бұқаралық ақпарат құралдары азаматқа немесе заңды тұлғаға қатысты олардың құқықтарына немесе заңды мүдделеріне нұқсан келтіретін мағлұматтар жарияласа, олар сол бұқаралық ақпарат құралдарында өз жауаптарын тегін жариялауға құқылы.

4. Бұқаралық ақпарат құралдарында теріске шығару не жауапты жариялау туралы азаматтың немесе заңды тұлғаның талабы, егер бұқаралық ақпарат органы мұндай жарияланымнан бас тартса не бір айдың ішінде жарияланым жасамаса, сондай-ақ ол таратылған ретте, сотта қаралады.

5. Егер соттың шешімі орындалмаса, сот тәртіп бұзушыға бюджеттің кірісіне өндіріліп алынатын айыппұл салуға құқылы. Айыппұл азаматтық іс жүргізу заңдарында белгіленген тәртіп пен мөлшерде салынады. Айыппұл төлеу тәртіп бұзушыны сот шешімінде көзделген әрекетті орындау міндетінен босатпайды.

6. Азаматқа немесе заңды тұлғаға қатысты олардың ар-намысына, қадір-қасиетіне немесе іскерлік беделіне кір келтіретін мағлұматтар таратылған болса, олар мұндай мағлұматтарды теріске шығарумен бірге олардың таратылуымен өздеріне келтірілген залалдың немесе моральдық зиянның орнын толтыруды талап етуге құқылы.

7. Егер азаматтың немесе заңды тұлғаның ар-намысына, қадір-қасиетіне және іскерлік беделіне кір келтіретін мағлұматтарды таратушыны анықтау мүмкін болмаса, өзі

жөнінде осындай мағлұматтар тараған адам таратылған мағлұматтарды шындыққа сай келмейді деп тану туралы сотқа жолдануға құқылы.

Азаматтық Кодекстің осы 143 бабы еліміздің Ата заңымен үндес әрі оның қағидаларын бойына сіңірген. Басқаша айтқанда азаматтық заңнаманың принципін танытатын бастауы Ата заңымызда көрсетілген ар – намыс және қадір – қасиет құқығынан туындап отыр. Ал Ата заңның тікелей қызмет ететіндігі конституциялық қағидалардың азаматтық заңнамаға реттеушілік әсер етуінен де көрінеді. Адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарының тікелей іс жүзіне асырылу принципі дегеніміз, ар – намыс пен қадір – қасиет құқығы ағымдағы заңнамада нақтылануына - нақтыланбауына байланыссыз нақты адамға тиесілі екенін көрсетеді. Яғни әрбір адам заңмен тыйым салынбаған барлық әдіс – тәсілдермен қорғана алады деген сөз.

Ар – намыс пен қадір – қасиет азаматтық заңнамаға сәйкес мүліктік емес өзіндік құқықтарға жатады. Азаматтық кодекс мүліктік емес өзіндік игіліктерді азамат туған сәтінен бастап алатын (жеке мүліктік емес өзіндік игіліктердің бірінші деңгейі) және азаматқа заң арқылы берілетін (жеке мүліктік емес өзіндік игіліктердің екінші деңгейі) деп бөледі. Мүліктік емес өзіндік құқықтардың мүліктік құқықтарды иеленушілермен байланыс дәрежесіне қарап, мүлікке қатысы жоқ мүліктік емес өзіндік құқық және мүлікпен байланысы бар мүліктік емес өзіндік құқық деп ажыратылады. Мүліктік емес өзіндік құқықты көздеген мақсатына қарай мынадай түрлерге бөлуге болады:

а) азаматтың өмір сүруін қамтамасыз ететін мүліктік емес өзіндік құқықтар (мысалы, өмір сүру құқығы, денсаулық сақтау құқығы, т.б.);

ә) азаматтың әлеуметтік жағдайын қамтамасыз ететін мүліктік емес өзіндік құқықтар (мысалы, есім алу құқығы, жеке өміріне құқығы және т.б.) [5, 144 бет].

Мүліктік емес өзіндік құқық заң күші арқылы пайда болады. Бұл құқық құқыққабилеттігінің мазмұнына енеді, құқыққабилеттігі деп әрбір азаматтың азаматтық құқық иелену қабилеттігін және міндеттеме алуын түсінеміз. Мүліктік емес игіліктер мүліктік емес құқықтың объектісі ретінде өзінің табиғатында экономикадан тыс, адамның қайталанбас қасиеттерін және бірегейлігін көрсете отырып, тікелей жеке адаммен байланысын сипаттайды. Өмірі, денсаулығы, жеке басына қолсұғылмаушылығы, қадір – қасиеті, мұның бәрі - мүліктік емес игіліктерге жатқызылып, адамның жеке жағдайымен байланыстырылады және оған туған күнінен бастап беріледі. Өмір - оның негізгі мүліктік емес игілігі ретінде - барлық басқа тіршілігін айқындайды.

Басқа мүліктік емес игіліктері адамның әлеуметтік ортада болуымен байланысты. Бұл ар – намыс, жеке және отбасылық құпиясы және басқалар. Өйткені адам басқалар үшін бойында бар қасиеттерімен және қоғамдық борышын орындау деңгейімен маңызды болады. Адамның бойында басқаларға деген құрмет, қайырымдылық, жанашырлық, тағы басқа қасиеттер күштірек дамыған болса, ол қоғам үшін көбірек бағалы болып табылады. Сол арқылы ар – намысы мен қадір – қасиеті жөнінен жоғары бағаға ие болады.

Енді осы мүліктік емес игіліктерге қолсұғу жағдайын қарастырайық. Ол басқа азаматтар мен ұйымдардың тарапынан ғана емес, осы игілік иеленушінің өзінен де болуы мүмкін. Оның өзі денсаулығына, ар – намысы мен беделіне зиян келтіруі, тіпті өмірін қиюы мүмкін. Мүліктік емес игіліктерге жеке адамдар немесе ұйымдар тарапынан қолсұғушылық болған кезде игілікті иеленуші қорғаныстың түрлі әдіс – тәсілдеріне жүгіне отырып қарсылық көрсетеді. Көп ретте мұндай мүмкіндік құқық иеленушінің мұрагерлеріне, заңды өкілдеріне беріледі. Қорғанудың әдіс – тәсілдері Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің 9 бабында қарастырылған.

Бір адамның екіншіге әрекеті немесе әрекетсіздігі, және сол арқылы жасайтын құлықтық және жеке зардап шектіретін зияны - моральдық зиян деп аталады. Моральдық зиян азаматтың туған кезінен басталатын немесе заң күшімен белгіленген мүліктік емес игіліктеріне қатысты болады. Моральдық зиян көңілінің толқуынан, белсенді қоғамдық өмірін жалғастыруға кедергі келтіретін, өзінің ар – намысын, қадір – қасиетін, іскерлік

беделін кемітетін яки кемсітетін мәліметтер тараған жағдайда көрінеді. Моральдық шығын әкелуші оны ақшалай төлем жолымен өтеуі тиіс.

Жоғарыда айтылғандардан байқайтынымыз,

Біріншіден, ар – намыс пен қадір – қасиет материалдық мазмұннан ада, оны ақшамен өлшеуге болмайды;

Екіншіден, қадір – қасиет оның иесімен тығыз бірлікте, яғни оны бөлуге немесе түрлі жолдармен ешбір негіздерге қарамастан басқа адамдарға беруге болмайды.

Алайда субъект ар – намыстың көлемі мен салмағын өзгертуі мүмкін. Мүліктік емес игіліктерді сипаттау үшін аталған белгілер тек жиынтық түрінде ғана пайдаланылады. Өйткені бөлінбейтіндігі жөнінде белгілер бірқатар мүліктік құқықтарға да, мысалы үшін алсақ, нәпаха өндіру жөніндегі, өмір мен денсаулыққа келтірілген зиянның орнын толтыру жөніндегі, т.б. талаптарға да тән.

Цивилистикалық әдебиетте ар – намыс және қадір – қасиет ұғымы жеке адамды қорлау және басқа да кемсітетін іс - әрекеттерден қорғауға байланысты құқықтың жағымсыз жағдайында ғана қарастырылады. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің 143 - бабында ар – намыс, қадір – қасиет және іскерлік бедел бір деңгейге қойылған. Рас, іскерлік бедел тек азаматқа ғана емес, заңды тұлғаларға да тиесілі. Қалай болғанда да қазіргі нарық және бәсекелестік заманында іскерлік бедел жоғары бағаланады. Іскерлік беделдің өзі кәсіби, өндірістік, делдалдық, сауда, тағы басқа қызмет процесінде қалыптасатыны белгілі. Бұл ұғым латынның «reputatio» - ойластыру, ойлану деген сөзінен шыққан екен. Оны ар – намыс және қадір – қасиет ұғымдарымен бір деңгейде, өзара байланыста қарау орынды екені даусыз.

Еліміздің Ата заңында іскерлік бедел құқығы бекітілмеген. Соған сәйкес ол адамның конституциялық құқығының құрамына кірмейді және жоғарыда көрсетілгендей заңдық қасиеттерге ие болмайды. Алайда іскерлік бедел ұғымы бірқатар мағыналық жағдайында ар – намыс ұғымымен оның сыртқы объективті мағынасында үйлесіп жатады. Әрине адамның іскерлік беделі белгілі дәрежеде оның өзіне тікелей байланысты, өйткені ол мінез – құлқы, қоғам мен мемлекеттің, басқа адамдардың мүддесіне көзқарасы негізінде қалыптасады. Басқаша айтқанда әркімнің іс - әрекетіне қарап іскерлік беделін қаншалықты құрметтейтінін білуге болады.

Сонымен, іскерлік беделге жеке тұлғалар – индивидтер, іскер азаматтар ғана емес, заңды тұлғалар да ие болады.

«ҚР Азаматтық Кодекстің 143 бабына сәйкес ар – намысты, қадір – қасиетті және іскерлік беделді азаматтық – құқықтық қорғау осылайша жүзеге асады. Азамат немесе заңды тұлға өзінің ар – намысына, қадір – қасиетіне немесе іскерлік беделіне кір келтіретін мағлұматтарды, егер ондай мағлұматтарды таратушы адам олардың шындыққа сай келмейтіндігін дәлелдей алмаса, сот арқылы теріске шығаруды талап етуге құқылы. Азаматтық Кодекстің 143 бабында «теріске шығару» ұғымы ашып көрсетілмеген, тек ар – намысқа, қадір – қасиетке немесе іскерлік беделге кір келтіретін мағлұматтар ғана жанама түрде айтылған» - дейді профессор Ғ.Төлеуғалиев. Ол сонымен қатар «Кір келтіретін мағлұмат деп азаматтың (ұйымның) қолданып жүрген заң және моральдық принциптерді бұзуын (әділетсіздікке бару, ұжымда, тұрмыста теріс қылықтар жасау, өндірістік шаруашылық және қоғамдық қызметтерді, беделді қаралау және т.б.), олардың абыройы мен ар – намысына негізсіз нұқсан келтіруді атайды» деп түсіндіреді [6, 145 бет].

Қорытындылай келе, азаматтық – құқықтық нормаларда ар – намыс және қадір – қасиет ұғымдары жағымсыз жағдайда ғана қарастырылатынын, бұл осынау ұғымдардың мазмұнын жұтаң (толымды емес) етіп көрсететінін байқаймыз. Іскерлік бедел ар – намыс ұғымымен табиғи байланыста. Іскерлік бедел ұғымы мағыналық жағынан ар – намыс ұғымымен оның сыртқы, объективті мәнінде үйлеседі. Ар – намыс пен қадір – қасиетті кемсіту дегеннен гөрі «ар – намысты кемсіту және қадір – қасиетті кеміту немесе ар – намыс пен қадір – қасиетті кеміту ұғымын» қолдануға болады.

Сонымен қатар ар – намыс және қадір – қасиет конституциялық институты бірқатар еліміздің негізгі әрі туынды нормативті – құқықтық актілерінде көрініс тапқанын айта кету керек. Мұның өзі біздің қалыптасқан құқық жүйесінде бұл институт кең орын алып отырғанын көрсетеді. Таратып айтар болсақ, мысалы, Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 30 қаңтардағы №155 Әкімшілік құқықбұзушылық туралы Кодексі 16 бабының 5 тармақшасында былай делінген: «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы іске қатысушылардың ешқайсысын зорлық-зомбылық, қатыгездік немесе адамның қадір-қасиетін қорлайтын әрекетке ұшыратуға болмайды». Бұл Кодекстің 17 бабында болса: «1. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс жүргізу кезінде іске қатысушы адамның ар-ожданын қорлайтын немесе қадір-қасиетін кемітетін шешімдер мен іс-әрекеттерге тыйым салынады, адамның жеке өмірі туралы мәліметтерді, сол сияқты ол құпия сақтауды қажет деп есептейтін жеке сипаттағы мәліметтерді осы Кодексте көзделмеген мақсаттар үшін жинауға, пайдалануға және таратуға жол берілмейді. 2. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс жүргізу барысында соттың, басқа да мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың заңсыз іс-әрекеттерімен адамға келтірілген моральдық залал заңда белгіленген тәртіппен өтелуге тиіс» деп көрсетілген.

Басқа мысалдар. ҚР «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» 1996 жылғы 10 маусымдағы №6-І Заңының 15 бабының 3 тармағында автордың өз туындысына қатысты мынадай мүлктік емес жеке құқығының болатындығы айтылған: Туындының атауымен қоса, оған қол сұғуға жол бермеу, туындыны кез-келген жолмен бөлдіруге, бұрмалауға немесе өзге жолмен өзгертуге, сондай-ақ автордың ар-ожданына яки беделіне нұқсан келтіре алатын басқа кез-келген қол сұғушылыққа қарсы әрекет ету құқығы (автордың беделін қорғау құқығы). ҚР «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» 1999 жылғы 23 шілдедегі №451 Заңының 19 бабында:

1. Азамат немесе заңды тұлға өзінің ар-намысына, қадір-қасиетіне немесе іскерлік беделіне нұқсан келтіретін мәліметтерді, егер мұндай мәліметтер таратушы олардың шындыққа сәйкестігін дәлелдемесе, сот арқылы теріске шығаруды талап етуге құқылы.

2. Егер азаматтың немесе заңды тұлғаның ар-намысына, қадір-қасиетіне немесе іскерлік беделіне нұқсан келтіретін мәліметтер бұқаралық ақпарат құралдарында таратылса, олар сол бұқаралық ақпарат құралдарында тегін теріске шығарылуға тиіс.

Егер аталған мәліметтер ұйымнан шыққан құжатта болған жағдайда, мұндай құжат алмастырылып немесе қайтарылып алынып, бұл құжаттағы мәліметтердің шындыққа сәйкес келмейтіндігі туралы адресатқа міндетті түрде хабарлануға тиіс.

Өзге реттерде теріске шығару тәртібін сот белгілейді.

3. Азаматтың немесе заңды тұлғаның бұқаралық ақпарат құралында теріске шығаруды не жауапты жариялау туралы талабы, егер бұқаралық ақпарат органы мұндай жарияланымнан бас тартса не бір айдың ішінде жарияланым жасамаса, сондай-ақ ол таратылған жағдайда, сотта қаралады.

4. Азаматқа немесе заңды тұлғаға қатысты олардың ар-намысына, қадір-қасиетіне немесе іскерлік беделіне нұқсан келтіретін мәліметтер таратылған болса, олар мұндай мәліметтерді теріске шығарумен қоса олардың таратылуынан өздеріне келтірілген залалдың немесе моральдық зиянның орнын толтыруды талап етуге құқылы.

Әрине, осынау маңызды құқықтық институт түрлі құқық салаларында өзіне лайықты орнын толық алып отыр дей алмаймыз. Құқықтық реформалар барысында жетілдіретін, тиянақталатын, зерттелетін мәселелері баршылық. Оларды анықтау, нақтылау алдағы күндердің міндеті болса керек.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Г. Сапарғалиев, Конституционное право Республики Казахстан. Алматы, 1998 жыл, 96 б.
2. Комментарий к Уголовному кодексу РК / отв. редакторы: Борчашвили И.Ш., Рахимова Г.К., Караганда, 1999 ж, 297-298 беттер.

3.В самоубийстве прошу винить Интернет, «Экспресс – Казахстан» газеті, 15 қазан 2008 жыл, №194, 4 бет.

4. www.rambler.ru сайтында орналыстырылған мысалдар алынды

5.Төлеуғалиев Ғ, Қазақстан Республикасының азаматтық құқығы: Жоғары оқу орындарына арналған акад. Курс. 1 том, Алматы: «Жеті Жарғы», 2001 жыл, 144 бет.

6.Төлеуғалиев Ғ, Қазақстан Республикасының азаматтық құқығы: Жоғары оқу орындарына арналған акад. Курс. 1 том, Алматы: «Жеті Жарғы», 2001 жыл, 145 бет

ӘОЖ 94(574)

М39

ЕРМҰХАН БЕКМАХАНОВ – ҚАЗАҚ ТАРИХЫНЫҢ ГЕРАДОТЫ

А. Медетбек, Ғ.К. Есжанова

Тараз Мемлекеттік педагогикалық институты жанындағы Кіші ғылым Академиясы Жамбыл облыстық ерекше дарынды балаларға арналған «Дарын» мектеп – интернаты, Тараз қ.

Бекмаханов Ермұхан 15.2.1915 жылы Павлодар облысы, Баянауыл ауданында туған. 6.5.1966 жылы Алматы қаласында қайтыс болған. Ол – ғалым, тарих ғылымының докторы (1946), профессор (1949), Қазақстан ҒА-ның корреспонденттік мүшесі (1962), Воронеж Педагогикалық институтын бітірген (1937). Педагогикалық ғылыми – зерттеулер институтының (қазіргі Білім академиясының) ғылыми қызметкері, директоры (1937-1940) болған. Соғыс жылдары халық ағарту комиссариатының басқармасын басқарды, сонымен қатар Қазақстан КП ОК-нің лекторы (1941-1946) болып қызмет істеді. 1945 жылы тарих, археология және этнография институтының аға ғылыми қызметкері, директорының орынбасары, 1947-1951 ж. Қазақ мемлекеттік университетінің оқытушысы, профессоры, кафедра меңгерушісі болды. Алғаш рет 1944 жылы «Қазақ ССР тарихындағы» Қазақстанның Ресейге қосылуы туралы тараудың авторы ретінде әділетсіз сынға ұшырады. «ХІХ ғасырдың 20-40 жылдарындағы Қазақстан» атты кітабында Кенесары Қасымұлының көтерілісін (1837-1847) қазақ халқының ұлт-азаттық қозғалысы ретінде бағаланғандығы үшін саяси қуғын-сүргінге душар болады. 1952 жылы 25 жылға бас бостандығынан айырылып, жер аударылды. 1954 жылы ақталып шыққан соң, ҚазМУ-де өзі ұйымдастырған Қазақстан тарихы кафедрасының меңгерушісі болып тағайындалады. Қазақстанның ХVІІІ-ХІХ ғасырлардағы саяси, әлеуметтік-экономикалық, тарихы туралы терең мазмұнды бірнеше ғылыми еңбектер жазды.

Ұлы отан соғыс жылдарында көптеген ресейлік оқымысты-тарихшыларды Алматыға қоныстандырған болатын. Қазақстан Коммунистік партиясы Орталық Комитеті қаулысымен ерте заманнан бастап 1943 жылға дейінгі кезеңдегі «Қазақ ССР тарихы» оқулығын түпкілікті даярлау бойынша шешім қабылдаған кезде, Қазақстан компартиясы ОК-нің насихат бөлімі оқымысты тарихшылар арасындағы үйлестіруші ретінде Воронеж педагогикалық институтының тарих факультетінің түлегі Ермұхан Бекмахановқа қызмет жүктеледі, және оған «Қазақ ССР тарихы» оқулығының бір бөліміне Кенесары Қасымұлы бастаған көтеріліс туралы жазу тапсырылады.

Кенесары Қасымұлы (1802-1847) орта жүз сұлтаны болған Қасымның баласы, Абылайханның немересі, өзінің жиырма жыл өмірін жалпы хандыққа қарсы және Қоқан хандығына қарсы аяусыз көтеріліспен өткізген тарихи тұлға. Қазақстандық тарихшылар көзқарасы бойынша, Кенесары Қасымовтың бастаған бұхаралық көтерілісінің маңыздылығы сонда, оның өзіндік ұлт ретінде тану сезіміне әсер ету күштілігін, ХІХ - ғасырдағы саяси қозғалыстың бірде-бірімен салыстыруға болмайды.